

OSMANLI DEVLETİ'NDE YENİLEŞME HAREKETLERİ

İÇİNDEKİLER

- Osmanlı Devleti'ni Kurtarma Çabaları
- Tanzimat'tan Önce Yapılan Islahatlar (Reformlar)
- Şark Meselesi (Doğu Sorunu)
- Tanzimat Dönemi Islahat Hareketleri ve Bazı Önemli Gelişmeler (3 Kasım 1839-23 Aralık 1876)
- Kırım Savaşı ve Paris Kongresi (1856)
- Islahat Fermanı (18 Şubat 1856)
- I. Meşrutiyet Dönemi (23 Aralık 1876-23 Temmuz 1908)
- Dünyûn-ı Umûmiye (Genel Borçlar İdaresi)

HEDEFLER

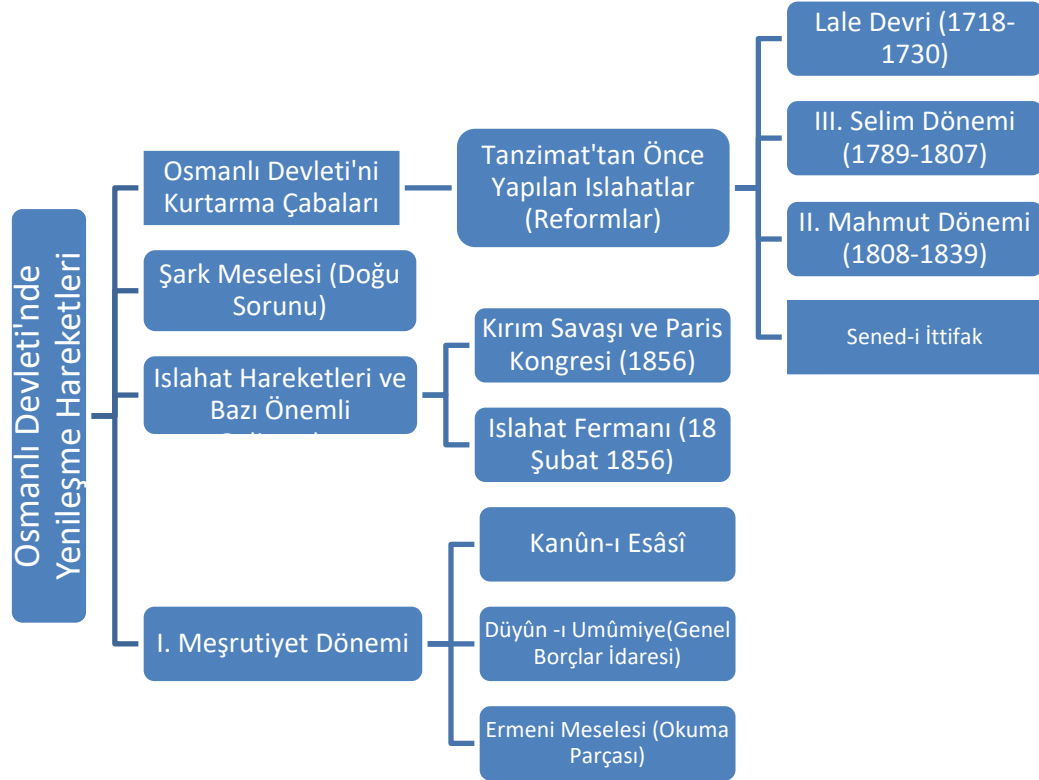
- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ni kötü gidişatından kurtarma çabalarını öğrenebilecek,
  - III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinin önemli iç ve dış olaylarını değerlendirip, bu dönemlerdeki reformların mantığını kavrayabilecek,
  - Tanzimat Dönemi'nin özellikleri ve Osmanlı Devleti'ne etkilerini açıklayabilecek,
  - I. Meşrutiyet Dönemi'nin özelliklerini ve bu dönemde yapılan ıslahat çalışmalarını değerlendirebileceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ I Öğr. Gör. Yücel ÇİL

ÜNİTE 3

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bariz bir şekilde ortaya çıkan gerilemenin ve peş peşe gelen askerî mağlubiyetlerin sebeplerini araştıran dönemin fikir ve devlet adamları, alınması gereken tedbirler konusunda çeşitli raporlar hazırlayıp ilgili makamlara sunmuşlardı. Bu raporları hazırlayanların hemen hemen hepsi, devleti bu durumdan kurtarmanın ancak Batı'daki gibi yenilikler yapmakla olabileceği şeklinde bir ortak görüş etrafında birleşmişti. Fakat bu kişiler Batı'daki gelişmelerin özünü yeterince kavrayamamışlardı. Bunun en büyük sebebi; Batı'ya karşı yüzyıllarca sürdürülen üstünlüğün vermiş olduğu büyüklük kompleksi ve oradaki gelişmeleri takip etmemektir.

XVIII. yüzyıldan itibaren Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek mecburiyetinde kalan Osmanlı yönetici ve devlet adamları, başta askerî alan olmak üzere birçok alanda yenilikler yapmak mecburiyetinde olduklarını düşünmekteydi. Ancak yapılan yenilikler köklü bir toplumsal yapı değişikliğinden ziyade, eski üretim ve egemenlik sisteminin korunması başta olmak üzere mevcudu ıslah etme şeklinde olmuştur.

Bu konuda Lale Devri'nde cılız da olsa başlayan ıslahat hareketleri III. Selim Dönemi'nde biraz daha ciddiye alınmıştır. II. Mahmut Dönemi'nde ise yapılan köklü askerî reformların yanı sıra, Batı'nın kurum ve kurallarının da alınmaya başlandığı görülmektedir.

Tanzimat, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de ıslahatlara devam edilmiş ancak bir türlü istenilen amaçlara ulaşılamamıştır.

Bu ünitemizde Osmanlı Devleti'ni yeniden eski günlerine kavuşturmak için yapılan ıslahat hareketlerini ve bu ıslahatlara karşı tepkileri göreceğiz. Dersimizin ana konusu olan Türk İnkılabı'nın anlaşılması açısından Osmanlı döneminde gerçekleştirilen yenileşme çabalarının detaylı bir şekilde el alınması gerekmektedir.

XVIII. yüzyıl sonlarına gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde planlı ve programlı ıslahatlardan söz etmek mümkün olmamıştır.

OSMANLI DEVLETİ'Nİ KURTARMA ÇABALARI

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren duraklama, XVIII. yüzyıldan itibaren de gerileme dönemlerine girmiştir. Bunun iç ve dış sebepleri bir önceki ünitemizde detaylı olarak verilmişti.

Osmanlı Devleti'nin eski görkemli dönemini yeniden canlandırmayı amaçlayan ıslahatlar, bilinçli kadrolardan yoksun ve tamamen kişilere bağlı olduğu için Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşması konusunda başarılı olamamıştır. Zira XVIII. yüzyıl sonlarına gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde planlı ve programlı ıslahatlardan söz etmek mümkün olmamıştır.

Osmanlı devlet ve toplum düzeninde görülen aksaklıkları gidermek, çöküşü durdurmak ve devleti eski gücüne kavuşturmak amacıyla yapılan ıslahatların daha iyi anlaşılabilmesi açısından yapılan yeniliklerin çeşitli dönemler içerisinde incelenmesi daha faydalı olacaktır.

Bu dönemleri şöyle sıralayabiliriz:

- Tanzimat'tan önce yapılan ıslahatlar (1839'dan önce yapılanlar),
- Tanzimat Dönemi'nde yapılan ıslahatlar (3 Kasım 1839-23 Aralık 1876),
- I. Meşrutiyet Dönemi'nde yapılan ıslahatlar (23 Aralık 1876-23 Temmuz 1908),
- II. Meşrutiyet Dönemi'nde yapılan ıslahatlar (23 Temmuz 1908-30 Ekim 1918).

TANZİMAT'TAN ÖNCE YAPILAN ISLAHATLAR (REFORMLAR)

Lale Devri (1718–1730)

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma yönünde ilk adımların atıldığı Lale Devri, adını dönemin yaşam biçimini simgeleyen lale çiçeğinden almıştır. Lale Devri'ne damgasını vuran kişi ise Sadrazam *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır. Bu dönem Batılı anlamda ıslahat hareketlerinin başlangıcı olarak kabul edilir [1, 2, 3].*

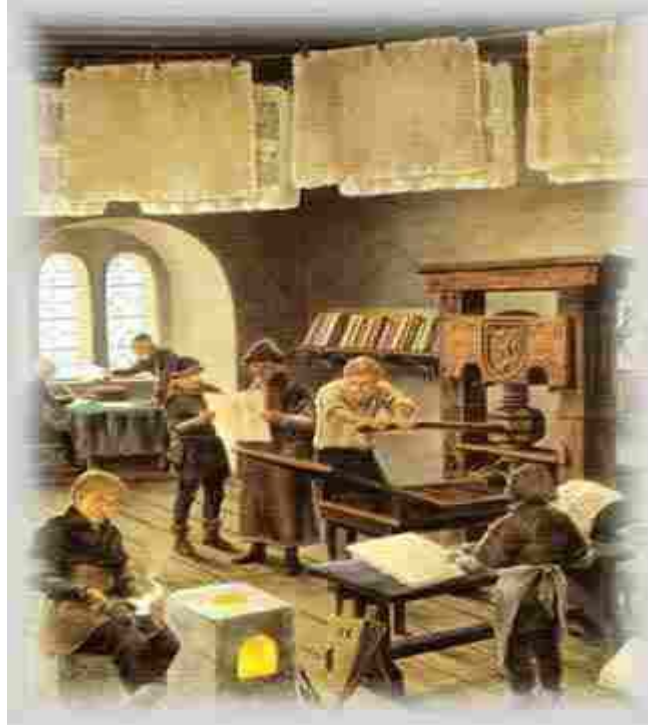
Lale Devri'nde Batıyı daha yakından tanımak amacıyla İstanbul'daki Batılı ülke elçileriyle yakın ilişkiler kuruldu. *Diğer yandan Avrupa'daki gelişmeleri yerinde incelemek maksadıyla Paris ve Viyana'ya geçici elçiler gönderildi.* Bu elçiler arasında 1720'de Paris'e giden Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet ve yanında götürdüğü oğlu Sait Efendi en dikkat çeken isimlerdendir. Özellikle Sait Efendi, Avrupa'daki gelişmeleri öğrenmeye çabalamıştır. *Paris dönüşünde Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın desteğini alan Sait Efendi ve arkadaşı İbrahim Müteferrika, Avrupa'da kullanılmaya başlanmasından 277 yıl sonra, 5 Temmuz 1727'de İstanbul'da bir matbaa kurmuşlardır. Matbaada basılan ilk kitap "Kitab-ı Lügat-ı Van Kulu" dur (Van Kulu Sözlüğü) [1, 2, 3, 13].* Daha sonra bu matbaa için İzmit'te bir de kâğıt fabrikası kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde matbaa ilk defa 5 Temmuz 1727 tarihinde Müslümanların hizmetine girmiştir.

Aslında Osmanlı Devleti'nde matbaa bilinmekteydi. 1493 yılında Yahudiler, 1567'de Ermeniler ve 1627'de de Rumlar İstanbul'da matbaalarını kurarak kendi dillerinde kitaplar yayınlıyorlardı.

Bu dönemde ünlü şair Nedim'in başkanlığında bir tercüme heyeti oluşturularak Batı ve Doğu dillerinden çeviriler yaptırıldı. İstanbul'da beş kütüphane kuruldu. Yine bu dönemde İstanbul'un imar faaliyetlerine de büyük önem verildi. Ordunun ve tersanenin düzeltilmesine çalışıldı. İstanbul'da sıkça görülen yangınlarla mücadele etmek için de Tulum bacılık Örgütü (İtfaiye Teşkilatı) kuruldu. *Bu yenilik dönemi 1730 tarihinde Patrona Halil Ayaklanması ile sona erdi* [2, 4].

Resim 3. 1. Modern anlamda matbaa, 1450'lerde Alman Johann Gutenberg tarafından icat edilmiştir.

Patrona Halil ile hareket eden bazı devlet adamları dönemin Padişahı III. Ahmet'i tahttan indirerek yerine I. Mahmut'u padişahlığa getirdiler. *Osmanlı tarihinde on iki yıl süre ile değişik bir çığır açan Lale Devri'nin kanlı bir şekilde sona erdiği kabul edilse de ıslahatların genel karakteri bakımından III. Selim Dönemi'ne kadar yapılan bütün yenilik teşebbüsleri, özellikle askerî alanda yapılanlar, bu süreç içerisinde değerlendirilmektedir.* Lale Devri ıslahatları yenileşme tarihi açısından önemli bir aşama olarak kabul edilir.

III. Ahmet'ten sonra da ıslahat hareketleri, askerî alanda yoğunlaşarak devam etmiştir. Bu ıslahatlar arasında aslen Fransız olup 1729'da Osmanlı hizmetine girerek Ahmet adını alan Comte de Bonneval'in öncülüğünde, Topçu Ocağı'nın yeniden düzenlenmesine ve Avrupa tarzında humbaracı kıtalarının oluşturulmasına çalışıldı. 1734 tarihinde Humbaracı Ocağı'nın eğitilmiş asker ihtiyacını karşılamak amacıyla da

Patrona Halil ile hareket eden bazı devlet adamları, dönemin Padişahı III. Ahmet'i tahttan indirerek yerine I. Mahmut'u padişahlığa getirdiler.

Üsküdar'da matematik ve fen bilimlerinin öğretildiği yeni bir öğretim merkezi *Hendesehane* açılmıştır.

Yine diğer Avrupalı bir uzman olan Baron de Tott'un yardımlarıyla 1773 tarihinde Mühendishane-i Bahrî Humayun adıyla çağdaş bilgilerle donatılmış denizciler yetiştirmeyi amaçlayan Denizcilik Okulu açılmış, 1774 tarihinde ise Topçu Ocağına bağlı Sûrat Topçuları Ocağı kurulmuştur. Askerî alanda gayretler devam etmiş, açılan askerî okullarda yetişen kişiler XIX. yüzyılda girişilecek olan geniş Batılılaşma hareketlerinin de öncüleri olmuştur [2, 4].

Resim 3.2. III. Selim Gravürü

III. Selim Dönemi (1789–1807)

Osmanlı Devleti'nde değişim ve yenileşmenin önemli bir zaman dilimini kapsayan *III. Selim Dönemi, Lale Devri'nde baş gösteren Batılılaşma hareketlerinin ciddi bir aşamasıdır. Bu dönemde ıslahatlar belli bir canlılık ve yoğunluğa kavuşmuştur.* III. Selim'in ıslahat çabaları sadece askerî ıslahatların genişlemesi açısından değil, aynı zamanda daha geniş çaplı girişimlerin başlangıcı olması bakımından da önemlidir. Bu dönemde Osmanlı Devleti Batı'nın gücünü görmeye başlamış, batılı devletlere karşı yukarıdan bakan kendinden emin Osmanlı yerine, Batı'yı dikkate alan, hatta Batı'yı merkeze koyan bir siyaset güdülmeye başlanmıştır.

Mümtaz Turhan'ın "*serbest kültür değişimleriyle mecburi kültür değişimleri sırasında bir geçiş devresi*" olarak nitelediği bu dönem, devleti yenileştirme ve kurumları Avrupalılaştırma düşüncesinin kökleşmesinde çok önemli bir süreci oluşturmaktadır. III. Selim Dönemi Batı'ya açılmada diplomasinin de etkili olduğu bir dönemdir [16, 1, 2, 4].

Layihâ: Düşünce, niyet henüz kabul edilip yürürlüğe konulmamış nizamname demektir.

III. Selim, Fransız İhtilali'nin yapıldığı yıl hükümdar olmuştur. Daha veliaht iken Fransa Kralı olan XVI. Luis ile yapılabilecek reformlar konusunda gizlice mektuplaşarak ondan tavsiyeler almıştı. İktidara gelince ilk iş olarak devrin önemli devlet adamlarından, ulemadan ve âyanlardan oluşan bir Meşveret Meclisi (Danışma Meclis'i) oluşturdu. *Bu kişilerden memleketin genel sorunları ve yapılması gereken reformlarla ilgili görüşlerini layihalarla (raporlarla) açıklamalarını istedi. Bu doğrultuda kendisine, ikisini yabancı uzmanların hazırladığı, 22 layiha sunuldu* [6, 2].

Layihalardan çıkan sonuç, askerî alanda mutlak surette reformlar yapılması düşüncesiydi. Bu layihalardan en önemlisi ise Tatarcık Abdullah Efendi'nin sunduğu idi. Tatarcık Abdullah Efendi, Batı tipinde bir ordunun tanziminden başka, düzeltilmesi gerekli bazı kurumlardan ve özellikle ulema sınıfının ıslahından söz etmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi ile birlikte ilmiye sınıfında ve mülki idare yapısında çürüme başlamıştı.

III. Selim bütün bu aksaklıkları biliyordu. Ancak ulemanın dinî meşruiyet gücünden faydalanmak zorundaydı. Bu durum ise ulemanın devlet içerisindeki konumunu güçlü kılıyordu. Bunun için III. Selim, önceliği askerî alanda ıslahata vermiştir.

III. Selim döneminde yapılan ve döneme de adını veren en anlamlı ıslahat, şüphesiz Nizam-ı Cedit hareketidir. III. Selim kendisine sunulan raporlar doğrultusunda 72 maddelik Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) adı verilen bir program hazırlattı [6, 7, 2].

Nizam-Cedit dar ve geniş manada olmak üzere iki durumu ifade etmektedir. *Dar anlamda; III. Selim Dönemi'nde Avrupa usulüyle yetiştirilmek istenen eğitimli orduyu, geniş anlamda ise III. Selim'in yeniceşiriliği kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için teşebbüs ettiğı yenilik hareketlerinin bütününü ifade eder.* Aslında III. Selim'in ikincisini hedeflediğı, fakat bunu başaramadığı söylenebilir.

III. Selim, yeniceşirileri kuşkulandırmamak için onlara dokunmadan *Avrupa tarzında Nizam-ı Cedit adıyla modern bir ordu kurdu* (1793) [7].

Nizam-ı Cedit ordusunun giderlerinin karşılanması için İrad-ı Cedit Defterdarlığı kuruldu. Yeni orduyu eğitmek üzere yurt dışından subaylar getirildi, modern askerî kışlalar yapıldı. Bu ordunun subay ihtiyacını karşılamak maksadıyla *Mühendishane-i Berr-i Hümayun (Karacı Subay Okulu) adıyla bir okul açıldı* (1795) [6, 5]. Yeni ordu kısa bir müddet sonra ilk başarısını da Napolyon'un Akka'yı kuşatması sırasında savaşıarak göstermiştir.

Yukarıda ifade edildiğı üzere daha önce 1773 tarihinde Mühendishane-i Bahrî Humayun adıyla çağdaş bilgilerle donatılmış denizciler yetiştirmeyi amaçlayan Denizcilik Okulu açılmıştı [6, 2, 4].

Osmanlı Devleti'nde daimi büyükelçilikler ilk defa III. Selim Dönemi'nde açılmıştır.

Askeri ıslahatların dışında III. Selim Dönemi'nin en önemli icraatlarından biri de Batılı devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi ve Batılı devletlerin *Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarının daha yakından izlenebilmesi için Avrupa'nın önemli başkentlerinde (Paris, Londra, Berlin, Viyana) daimi elçiliklerin açılmasıdır*. Bu sayede III. Selim ile birlikte Batı'ya bir pencere açılmış oldu. *İlk olarak Yusuf Agâh Efendi, daimi elçi olarak Londra'ya gönderilmiştir* [8, 5].

III. Selim'in yapmak istediği ıslahatlar arasında devletin merkeziyetçi bir idareye kavuşturulması da vardı. Ancak bu dönemde yapılan ve yapılması hedeflenen ıslahatları istemeyen ve devlet içerisinde hâlâ etkili bir siyasi güç olan Yeniçeri Ocağı'na karşı âyanların ve ulemanın da desteğini alamamıştı. *Bunun üzerine Veliâht Şehzade Mustafa'nın da desteğini alan ıslahat aleyhtarları, Kabakçı Mustafa'nın liderliğinde ayaklandılar* [1].

Ayaklanma kısa sürede genişledi. Ayaklanmaya karşı kuvvet kullanmaktan kaçınan III. Selim bütün Nizam-ı Cedit uygulamalarını iptal etti. Fakat Şeyhülislam'ın hal fetvasıyla 29 Mayıs 1807 de tahttan indirildi. Asiler IV. Mustafa'yı hükümdar ilan ettiler. Nizam-ı Cedit taraftarları İstanbul'dan ve ordudan kaçarak Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığındılar [1, 6, 2, 4].

Zorbaların iktidara getirdiği IV. Mustafa bir müddet sonra, bunların baskılarından bunalınca Kabakçı Mustafa'yı cezalandırmak üzere Alemdar Mustafa Paşa'yı İstanbul'a çağırdı. Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul'a gelerek asileri cezalandırdı. Asıl amacı III. Selim'i yeniden tahta geçirmek olan Alemdar Mustafa Paşa, saraya gittiğinde III. Selim'in cesediyle karşılaştı [1, 5].

Böylece gerek padişahın, gerekse yeniliklerden yana olan devlet adamlarının emek ve çabalarıyla yürütülen yenileşme hareketleri neticesiz kalmış, tüm girişimler başarısızlığa uğramıştır. Ancak III. Selim Dönemi yenilik hareketlerinin (Nizam-ı Cedit) II. Mahmut Dönemi'nde de devam etmiş olması bu dönemin Türk yenileşme tarihinin önemli bir merhalesi olması açısından dikkat çekicidir.

Âyan: Osmanlı Devleti'nde bazı bölgelerdeki nüfuzlu kişi (Askeri, parası ve toprağı olan, bölgenin eşrafları).

Resim 3. 3. II. Mahmut

II. Mahmut Dönemi (1808–1839)

Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'in yerine padişah olan IV. Mustafa'yı karşı bir darbeyle tahttan indirerek II. Mahmut'u tahta geçirdi. *Osmanlı Devleti'nde ilk ciddi yenileşme hareketleri II. Mahmut Dönemi'ne rastlar.* Bu dönemde yapılan köklü askerî reformların yanı sıra, Batılı tarzda kurum ve kuralların da alınmaya başladığı görülür [5].

Osmanlı Devleti'nde ilk ciddi yenileşme hareketleri II. Mahmut Dönemi'ne rastlar.

II. Mahmut, devletin sarsılan otoritesini yeni tedbirler ve kurallarla güçlendirmek istiyordu. İlk iş olarak Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazam yaptı [6, 2, 1, 11]. Bu dönemde devletin iki önemli sorunu vardı: Birincisi; merkezde tam bir anarşi unsuru hâline gelen yeniçerileri bir düzene sokmak, diğeri ise zayıflayan merkezî otoriteyi güçlendirmek.

İlk planda yeniçerilere müdahale etmek oldukça zordu. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın gayretleriyle âyanlarla İstanbul'da bir toplantı yapıldı. *Bu toplantıya katılan padişah, âyanlar ve devlet ricali arasında "Sened-i İttifak (7 Ekim 1808)" adıyla anılacak bir anlaşma yapıldı [1, 2].* Âyanlar padişaha bağlı kalacaklarına, vergi ve asker toplamaya yardımcı olacaklarına, kendi bölgelerinde düzenli bir yönetim kuracaklarına, İstanbul'da çıkacak isyanları bastırmak için yardım edeceklerine dair söz verdiler. Bu belge kanunsuz şekilde oluşan yerel otoritenin devlet tarafından tanınması anlamına geliyordu. *Böylece padişah ilk defa kendi otoritesinin yanında bir gücün varlığını da kabullenmiş oluyordu [9].*

Sened-i ittifak:

7 Ekim 1808'de imzalanan bu belge ile padişah, güvenliğinin sağlanması karşılığında âyanların ayrıcalıklarını taahhüt ediyordu. Artık padişahın hâkimiyeti âyanların kefaleti altındaydı.

Sened-i İttifak padişahın mutlak egemenliğine getirdiği sınırlamalar sebebiyle, her şeye rağmen anayasal devlet düzenine yönelik gelişmeler açısından bir ilk adım sayılmaktadır [9].

II. Mahmut da III. Selim gibi yeniçerilere alternatif olmak üzere *Sekban-ı Cedid adıyla modern bir ordu kurdu.* Ancak bu deneme de öncekinin akıbetine uğradı ve yeniçerilerin ayaklanması ile son buldu. Bu ayaklanma sırasında Alemdar Mustafa Paşa da öldürüldü [1, 2].

Ulemanın ve Yeniçeri Ocağı'nın baskıları sebebiyle II. Mahmut askerî reform projelerine tekrar dönebilmek için uzun süre bekledi. 1826'da yeniçeriler kendilerine karşı gördükleri II. Mahmut'a karşı yeni bir isyan başlattı. Fakat İstanbul halkı

yeniçerilerin bu isyanına karşı cephe aldı. Ordunun bir bölümünün de desteği ile *II. Mahmut bu isyanı çok kanlı bir şekilde bastırarak Yeniçeri Ocağı'nı tamamen ortadan kaldırdı. Bu hadise o kadar önemli ve hayırlı sayılmıştır ki Vak'a-i Hayriyye (15 Haziran 1826) adıyla tarihe geçmiştir* [6, 1, 2]. Şüphesiz bu adım II. Mahmut'un başardığı en önemli reformdur. Çünkü yeniçeriler, bütün yeniliklere karşı devletin elini kolunu bağlayan, savaşlarda mağlubiyetlere sebep olan, içeride zorbalıklar yapan bir kuvvet durumuna gelmişti.

Kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine, Batılı anlamda eğitim ve teşkilat yapısına bağlı Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla yeni ve modern bir ordu kuruldu [1, 2, 6]. II. Mahmut taşradaki âyanları da çeşitli bahanelerle ortadan kaldırarak devlet otoritesini yeniden egemen kıldı. Böylece yeniliklerin önündeki tüm engeller ortadan kalkmış oldu ve yeniliklere hız verildi.

II. Mahmut'un ordu dışındaki diğer ıslahatlarına bakılacak olursa devletin idari, kültürel ve içtimai hayatında da önemli değişiklikler yapıldığı görülür. Bu dönemde yapılan ıslahat ve yeniliklerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1826'da ilk kez Avrupa'ya öğrenciler gönderildi.
- 1827'de Tıbbiye, 1834'te Harbiye gibi önemli yüksekokullar açıldı.
- İlköğretim mecburi hâle getirildi.
- Medreselerin dışında rüştiye mektepleri açıldı.
- Medreselerin dışındaki tüm okullar Nafia Nezareti'ne bağlandı.
- 1831'de ilk nüfus sayımı yapıldı.
- 1831'de Takvim-i Vekayi adıyla ilk resmî gazete çıkarıldı.
- Yurt dışına çıkışlarda pasaport uygulamasına başlandı.
- Sağlık alanında ilk defa karantina uygulaması başlatıldı.
- 1834'te ilk posta teşkilatı kuruldu.
- Hükûmet teşkilatında değişiklikler yapılarak, divan sistemi yerine bugünkü bakanlıkların yetkilerine benzer bakanlıklar (Nazırlıklar) kuruldu.
- Memurların kılık kıyafetlerinde düzenleme yapıldı.
- Memurlar için ceza kanunu hazırlandı.
- İlk defa bir padişah Avrupa'daki hükümdarlar gibi doğum günlerini kutlamaya, resimlerini devlet dairelerine astırmaya, elçiliklerdeki davetlere gitmeye başladı.
- Polis teşkilatının temelleri atıldı.
- Müsadere usulü kaldırıldı.
- Halk arasında din bakımından bir fark gözetilmediği ifade edildi.
- Ay yıldızlı bayrağın kabulü de II. Mahmut Dönemi'nde gerçekleşti [1, 2, 6].

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması II. Mahmut döneminde olmuştur (15 Haziran 1826).

II. Mahmut, *“Bundan böyle saltanatın millet için bir dehşet, bir korku kaynağı değil, bir destek olmasını istiyorum. Bunun için kişinin malına devletçe el konulması geleneğini kaldırıyorum”* diyerek müsadere uygulamasını kaldırdığını ilan etmiştir. Yine II. Mahmut, *“Tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hristiyanları kilisede, Yahudileri de havrada tanımak isterim”* demek suretiyle dinî özgürlüklere değer verdiğini belirtmiştir [6].

Yukarıda saymaya çalıştığımız icraatlar ve ıslahatlar, II. Mahmut Dönemi'nin reform zenginliği içerisinde önemli adımlar oldu. *Bu dönemde yapılan yenilikler bir anlamda kendisinden sonra gelen Tanzimat Dönemi'nin de fikrî altyapısını oluşturması bakımından önemlidir.*

ŞARK MESELESİ (DOĞU SORUNU)

Şark Meselesi; Avrupalı devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda Orta Doğu olayları için kullandıkları politik bir deyimdir. Şark Meselesi'nin başlangıcı, Türklerin Anadolu'ya gelişleri ve bu coğrafyayı Türkiye hâline getirmeye başladıkları tarihlere kadar uzanır. Viyana önlerinde Türkleri durdurmayı başaran Batılı devletler; Türkleri Avrupa'dan, hatta Anadolu'dan atmak için zaman zaman çeşitli ittifaklar içerisinde girmişlerdir.

Şark Meselesi (Doğu Sorunu) tabiri *Türklerle Batılı devletlerin mücadelesinde, çoğu zaman Batılı devletlerin gizli amaçlarının adı olmuştur. Başka bir ifade ile Şark Meselesi, Batılı devletlerin Türkler üzerindeki düşünce, hedef ve faaliyetlerinin sistematik bir ifadesidir.* Türk milletine ve devletlerine (Selçuklu, Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti) karşı Batı emperyalizminin ve onun yarattığı Türk düşmanlığının adıdır [1, 10].

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalama ve kendi aralarında paylaşma amaçlarını gerçekleştirme niyetleri, 1815'te toplanan Viyana Kongresi'nde Şark Meselesi tabiriyle ortaya çıkmıştır. *Bu kongrede Rus delegesi, Osmanlı ülkesindeki Hristiyanların haklarının korunmasından söz ederken Şark Meselesi/Doğu Sorunu deyimini kullandı. Böylece Şark Meselesi, Avrupa literatüründe diplomatik bir deyim olarak yer aldı.* Çoğu kaynak ise olayın başlangıç noktası olarak, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nı kabul etmekte görüş birliğindedir. Söz konusu devletler, hedeflerine varabilmek için kendi çıkarlarına hizmet edebilecek her unsuru kullanmışlardır. Bugün de kullanmaya devam etmektedirler [1, 10].

TANZİMAT DÖNEMİ ISLAHAT HAREKETLERİ VE BAZI ÖNEMLİ GELİŞMELER (3 KASIM 1839 - 23 ARALIK 1876)

Şark Meselesi Batılı devletlerin Türklerle ilgili gizli amaçlarının adıdır.

Tanzimat Dönemi, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Tanzimat-ı Hayriye adıyla da anılan bu dönem, Türk yenileşme tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. *Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin, Orta Çağ'a ait bir devlet yapısından, hukuki manada yeni ve çağdaş bir devlet yapısına doğru ilk adımını attığı görülmektedir.* Zira Tanzimat döneminde devletin siyasi, sosyal, askeri ve kültürel alanlarda kötü gidişatını önlemek için daha geniş reformlar yapılmıştır.

Tanzimat döneminde devletin siyasi, sosyal, askeri ve kültürel alanlarda kötü gidişatını önlemek için daha geniş reformlar yapılmıştır.

Sultan II. Mahmut'un ölümünden sonra, yerine oğlu Abdülmecid padişah oldu. Genç padişah babasının icraatlarına devam etmek niyetindeydi. Bu sıralarda imparatorluğun içte ve dışta birtakım felaketlere uğruyor ve askerî alanda yapılan yeniliklerin yetersizliği yavaş yavaş anlaşıyordu. Bütün bu aksaklıkların önüne geçmek ve imparatorluk bünyesindeki azınlıkları bahane ederek, Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını artıran Batılı devletlerin müdahalesini azaltmak için dönemin Sadrazamı ve Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa fikirlerini Sultan Abdülmecid'e açarak, geniş çaplı ıslahatların gerekliliğini anlattı. Abdülmecid de Mustafa Reşit Paşa'nın fikirlerini kabul etti. *Mustafa Reşit Paşa, yapılması gerekli ıslahatlarla ilgili programı hazırlayarak padişaha sundu. Bir ferman şeklinde hazırlanan program padişah tarafından onaylandı. Padişahın imzasını taşıyan tebliğ ve emirlere "Hatt-ı Hümayun" denildiği için bu ıslahat projesine de "Hatt-ı Hümayun" denildi [6, 1, 12].*

Reşit Paşa tasarladığı ıslahatların sadece bir sosyal mecburiyet olmadığına, aynı zamanda içinde bulunulan durum karşısında kaçınılmaz bir siyasi tedbir olduğuna inanıyordu. Çünkü Batılı devletlerin Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncelerini çok iyi biliyordu.

Bu amaçla yapılması düşünülen düzenlemeleri kapsayan Tanzimat Fermanı, bizzat sadrazam tarafından kaleme alınarak 3 Kasım 1839'da padişahın, devlet adamlarının, ulemanın, gayrimüslim din otoritelerinin, yabancı elçilerin, esnaf temsilcilerinin ve kalabalık bir halk topluluğunun huzurunda Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur. Gülhane Parkı'nda okunması nedeniyle Gülhane Hatt-ı Hümayunu veya Tanzimat-ı Hayriye de denir.

Şekli bakımından ferman niteliğinde olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu, o dönemin bozukluklarının nedenlerini sayarak işe başlamakta ve devamında temel amacın mülk ve milleti ihya etmek olduğunu bildirmektedir. *Devlet idaresinde yeni bir düzene gidileceğini göstermekte ve padişahın sınırsız hâkimiyetini sınırlamaktadır. Tek yanlı iradenin ürünü olan bu belgede padişah, bizzat kendisinin de kanunlara uyacağını taahhüt etmektedir.* Eşitlik sorunu da önemli bir konu olarak ele alınmakta ve din, dil, mezhep farkı olmaksızın herkesin yasalar önünde eşit olduğu beyan edilmektedir. Belgede ifade edilenlerin güvencesi ise padişahın bu esaslara uyacağını bildirip yemin etmesinden ibarettir. Ayrı bir teminat ve denetim müessesesi öngörülmemiştir. Padişah, fermanın sonuna doğru bu esasların bütün ülke halkı için ilan edildiğini

belirtmiş ve bu gelişmenin yabancı elçiliklere de duyurulmasını istemiştir. *Fermanla yer alan başlıca konular şunlardır:*

- Hangi din ve millete mensup olursa olsun Osmanlı memleketlerinde yaşayan bütün teba can, ırz ve namus garantisine sahip olacaktır.
- Herkes mülkiyet hakkına sahip bulunacak ve bu hak ferdin lehine olarak devlet tarafından müdafaa edilecektir.
- Vergiler için belli ve adil nispetler tayin edilecek, vergi mükellefiyeti eşit olacaktır.
- Askerlik hizmeti için belli bir süre ve her yerin nüfusu nispetinde mükellefiyet konulacaktır. Yeni düzenlemeden "millet-i saire"de istisnasız olarak yararlanacaktır.
- Suç işlediği iddia olunanlar hakkında tahkikat açık olarak yapılacak ve bunlar alenen muhakeme edilecektir.
- Kimse hakkında mahkemenin kararı (hükmü) olmadan idam cezası tatbik olunmayacaktır.
- Mahkûm olanların varisleri, veraset hakkından mahrum edilmeyeceklerdir.
- Çeşitli din ve milletlerden olan tebaya hukuk önünde eşitlik tanınacaktır.
- Bütün devlet memurlarına statülerine uygun belli bir maaş bağlanacaktır.
- Rüşvet, kati olarak kalkacak ve buna cesaret edenler şiddetle cezalandırılacaklardır.
- Hükümdar bizzat kendisi bu usullere riayet etmeyi ve bunlara aykırı davranmamayı kabul ettiği gibi; ulema ve devlet ricali de bu hususta yemin edeceklerdir [9, 12, 6].

Böylece ilk kez bir Osmanlı padişahı çok geniş olan yetkileri üstünde bir kanun gücünün varlığını kabul etmiş oluyordu.

Tarihimizde Tanzimat adıyla anılan ve 1876 yılına kadar sürdüğü kabul olunan dönem, Batı kurumlarının yanında Batı fikirlerinin de memlekete girdiği dönemdir. Ancak, Batı hukuku anlayışının etkisiyle başlayan bu akım Osmanlı toplumunun dayandığı geleneksel kurumları ortadan kaldırmamış, eskisiyle birlikte yaşamak üzere yeni müesseselerin kurulmasını sağlamıştır. Bu durum ülkede bir ikiliğe sebep olmakla beraber Batı kurumlarını ve zihniyetini memleketimize sokması, ilerideki reformlara elverişli ortam hazırlaması bakımından büyük mana ve önem taşır.

Tanzimatçılar, devlet içerisinde düzeni sağlamanın, çağdaş bir devlet olmanın, ülkenin sorunlarına sağlıklı çözümler getirmenin ancak yasal kurallara bağlı kalmakla sağlanabileceğini düşünmüşler ve buna göre düzenlemeler yapmışlardır. Tanzimatla ilgili kanun ve yönetmeliklerin hazırlanmasıyla görevli Meclis-i Ahkâm-ı Adliye yeni baştan düzenlendi. Şeri yasaların yetmediği yerlerde Batı'dan yasalar alınmaya başlanmış, 1840'ta Fransız Ceza Yasası, 1860'ta Ticaret Hukuku gibi yasalar Osmanlı

Osmanlı Devleti'nde ilk sivil siyasi gazete Tanzimat Dönemi'nde çıkarılmıştır (Tecüman-ı Ahval).

Devleti'ne girmiştir. Bu yasaları uygulamak için de Şeri Mahkemelerin yanında Nizamiye Mahkemeleri kurulmuştur. Bu çalışmalar aynı zamanda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e laikleşme sürecini de başlatmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde yapılan çeşitli alanlardaki diğer ıslahatları özetlemek gerekirse [11, 12, 9];

Kimse hakkında mahkemenin kararı (hükmü) olmadan idam cezası tatbik olunmayacaktır.

- 1854'te Meclis-i Ali-i Tanzimat (Tanzimat Yüksek Mahkemesi) kurularak, kanun ve yönetmelikler hazırlandı.
- 1868'de Şura-yı Devlet (bugünkü Danıştay), Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (bugünkü Yargıtay) kuruldu.
- Vergi toplamada iltizam Usulü kaldırıldı (Ancak yeterince vergi toplanamayınca 1842'de tekrar iltizam Usulü'ne dönüldü).
- 1864'te çıkarılan Vilayet Nizamnamesi'yle ülke vilayet, sancak, kaza ve köy yönetim birimlerine ayrıldı.
- 1845'te Meclis-i Maarif-i Umumiye kuruldu, ilköğretim zorunlu ve parasız hâle getirildi; tercüme faaliyetlerine önem verildi.
- 1859'da Mekteb-i Mülkiye, 1869'da Mekteb-i Tıbbiye açıldı.
- Rüştîye, idadi, kız sanat ve kız öğretmen okulları açıldı.
- 1865'te Darüşşafaka, 1868'de Galatasaray Sultanisi açıldı [12].
- Ülkede ilk defa sivil siyasi gazetelerin çıkarılmasına müsaade edildi. (İlk sivil siyasi gazete 1860 tarihinde Çapanzâde Agâh Efendi tarafından çıkarılan Tercüman-ı Ahval gazetesidir) [12, 7, 13].
- Orduda düzenlemeler yapıldı, askerlik süresi beş yıl olarak sınırlandırıldı.

Bütün bu ıslahatlar ve gelişmelere rağmen Tanzimat Fermanı'nda yer alan hususların çoğu yerine getirilememiştir. Çünkü Batı'dan alınan yeniliklerin derinliğine anlaşılamaması, azınlıklara tanınan hakların büyük devletlerce istismar edilmesi, ülkede yeterince reformcu kadroların olmaması, devrin fikir ve sosyal şartları gibi nedenlerle istenilen başarı elde edilememiştir [12].

KIRIM SAVAŞI VE PARIS KONGRESİ (1854)

Kırım Savaşı, Rusya'nın geleneksel sıcak denizlere inme siyasetini gerçekleştirmek üzere harekete geçmesiyle başlamıştır. Ancak Rusya'nın yarattığı tehlike diğer Avrupalı büyük devletlerin de çıkarlarına dokunduğundan, bu devletler Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Rusya'ya karşı birlikte hareket etmişlerdir.

Rus Çarı I. Nikolas, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını ve bundan da en büyük payı almak istiyordu. Rus Çarı *"Hasta Adam"* olarak nitelediği Osmanlı Devleti'ni paylaşmayı İngiltere'ye teklif etti. Ancak İngiltere o dönemde kendi çıkarlarına uygun düşmediği için bu teklifi reddetti. Çünkü Boğazlar ve Mısır Meselesi İngilizlerin lehine çözülmüş, Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile de (1838) Osmanlı Devleti üzerinde

Batılı devletler Kırım Savaşı'nda Ruslara karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemişlerdir.

büyük menfaatler sağlayarak, geniş bir pazar alanı bulmuştu. Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yana bir siyaset izliyordu.

Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'na (1774) dayanarak Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoksların korunması hakkının kendisine verilmesini istedi. Bu teklif Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa tarafından kabul edilmeyince Eflak ve Boğdan'a saldırdı (1853). Diğer taraftan Rus donanması da 30 Kasım 1853'te Sinop Limanı'na yaptığı bir baskınla kenti bombalayarak Osmanlı donanmasına büyük zarar verdi [1, 6]. Sinop baskını Avrupa'da tepkiyle karşılandı. Çünkü boğazlar üzerindeki Rus üstünlüğü Avrupalı devletlerin çıkarlarına ters düşüyordu. Kendi aralarında anlaşılan *İngiltere ve Fransa; İtalyan birliğini kurma yolunda olan Piyemonte Devleti'ni de yanlarına alarak bu savaşta Osmanlılar'ın yanında yer aldılar*. Avusturya da tarafsız olduğunu ilan etmesine rağmen Rusların Eflak ve Boğdan'dan geri çekilmelerinde etkili oldu. Müttefik devletler Sivastopol'ü işgal ettiler. Kırım Savaşı adı verilen bu savaşta Rusya yenilmiş ve sonuçta 1856 Paris Antlaşması imzalanmıştır [1, 2, 6, 15].

Savaş sonrasında yapılacak barış anlaşmasının şartlarını belirleyecek konferans Osmanlı Devleti, Avusturya, Rusya, Prusya, Sardunya (Piyemonte), Fransa ve İngiltere'nin katılımıyla 25 Şubat 1856'da Paris'te toplandı. Avrupalı devletler, bu antlaşmayla Rusya'nın daha önceki tarihlerde kendi lehine bozmaya çalıştığı Avrupa güçler dengesini, Osmanlı Devleti'ni de yanlarına alarak kurmayı amaçlamışlardı.

Osmanlı Devleti, Paris Antlaşması ile savaştan önceki sınırlarına kavuşmuş, Rus tehlikesinden bir müddet de olsa kurtulmuştur. Bunun yanında Avrupa devletler hukukundan faydalanması ve Avrupa devletler sistemine girmesi kolaylaşmıştır. İlk bakışta bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin Paris Antlaşması'ndan kârlı çıktığı söylenebilir de bu durum bir görüntüden ibarettir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devleti sayılması, Avrupa devletler hukukundan yararlanması ilkesi bir şekil değişikliğinden ibaret olup, pratikte büyük bir önem taşımıyordu. Sağlanacak garantilerin kâğıt üzerinde kalması kesindi. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin dış siyaseti antlaşmada imzası bulunan devletlerin kefaleti altına giriyordu. Öte yandan Osmanlı Avrupa'sında bulunan özerk yönetimlerin Avrupa devletlerinin kefilliği altına girmesi Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunun azalmasına neden olmuştur [15].

Islahat Fermanı'nın antlaşmada yer alması ise Osmanlı Devleti aleyhine yeni bir faktörü ortaya çıkartmıştır. Büyük Avrupa devletleri her ne kadar bu madde ile devletin iç işlerine karışmamayı garanti etmişler ise de aslında bu fermanın uygulanmasından doğacak sorunlar ile Osmanlı Devleti'nin içişlerine ortaklaşa müdahale edebilecekleri yeni bir kapıyı önceden açmışlardır.

ISLAHAT FERMANI (18 ŞUBAT 1856)

18 Şubat 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslim unsurlara daha geniş haklar tanınmıştır.

Tanzimat Fermanı ile azınlıklara tanınan hakların yetersiz ve verilen sözlerin de gerçekleşmemiş olduğunu iddia eden Batılı devletler, 1856 tarihli Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın müdahalelerine karşı korumanın bedeli ve Avrupa devletleri topluluğuna kabulün ön şartı olarak, yeni bazı isteklerde bulunmuşlardır. İngiltere, Fransa ve Avusturya kendi aralarında çeşitli görüşmeler yaparak bazı kararlar almıştı. Bu kararların başında Islahat Fermanı'nın ilanı gelmekteydi [1, 2, 6, 9].

Bu ferman, 18 Şubat 1856 tarihinde "Islahat Fermanı" adı ile padişah Abdülmecit tarafından bir Hatt-ı Hümayun şeklinde Paris Antlaşması'ndan (30 Mart 1856) altı hafta önce ilan edilmiştir. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndaki esas hükümleri teyit ve tekrar etmekle beraber, gayrimüslim unsurlara daha geniş haklar tanıyordu. Taleplerin dış baskı sonucu değil, bir iç hukuk belgesi gibi gerçekleştiği görüntüsü verilerek, padişahın konumunun sarsılmaması için bir fermanla ilan edilmesi sağlanmıştır [15].

Resim 3. 4. 1856 Islahat Fermanı (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.1)

Fermanda en çok öne çıkan hususlar şunlardır [12, 9, 1];

- Bu fermanla daha önce azınlıklara verilen hak ve imtiyazlar teyit edilecek,
- Müslim ve gayrimüslim Osmanlı tebaası kanun önünde eşit olacak,
- Patrikler bu makama ömür boyu seçilecek,
- Şehir ve kasabalarda bulunan kilise, manastır, okul ve hastane gibi yerlerin tamir veya yeniden yapılmasına izin verilecek,
- Irk, din, dil farkı gözetmeden mezhepler arasındaki üstünlük kaldırılacak bir başka deyimle hiçbir mezhep diğerinden üstün sayılmayacak,

Müslim ve gayrimüslim teba kanun önünde eşit sayılacak, mahkemeler açık olacak.

- Hiç kimse din değiştirmeye zorlanmayacak,
- Devlet hizmetine, askerlik görevine ve okullara bütün teba eşit olarak kabul edilecek (Müslüman olmayanlar da askerlik hizmetiyle yükümlü olacak; ancak bedel vermek suretiyle askerlik yapmayabilirdi),
- Vergiler eşit alınacak, iltizam usulü kaldırılacak,
- Bütün tebanın eşit ve serbest bir şekilde ticari ve ekonomik girişimlerde bulunması sağlanacak,
- Mahkemeler açık olacak, keyfi cezalar verilemeyecek,
- Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki davaları görmek üzere muhtelif mahkemeler kurulacak, bunlar için yeni kanunlar hazırlanacak,
- Resmî yazışmalarda Hristiyanlar için hakaret manası taşıyan tabirler kullanılmayacak,
- Rüşvet ve yolsuzluğun kaldırılması için kanunlar şiddetle uygulanacak.

Batılı devletlerin baskıları sonucunda ilan edilen bu fermanla, gayrimüslim halka çok geniş haklar tanındığı hâlde, Batılı büyük devletlerin yeni isteklerde bulunmalarının bir türlü önüne geçilemedi. *1856'dan itibaren Osmanlı Devleti'nin tarihi, adeta bir müdahaleler devri olarak adlandırılabilir.* Uygulamalardaki eksiklikler ve aksamalar, içeride halk arasında hoşnutsuzluklara sebep olurken, dışarıda da olumsuz gelişmelere gerekçe teşkil etmiştir.

Bu dönemdeki en önemli hukuk reformlarından biri de Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki bir heyet tarafından "Mecelle" olarak bilinen bir medeni kanunun hazırlanmasıdır [12].

I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (23 ARALIK 1876-23 TEMMUZ 1908)

Devleti kurtarmak için Tanzimat Döneminde çok önemli reformlar yapıldı. Ancak bu reformlar da beklentileri karşılamadı. Yeni yetişen kuşak, ülke sorunlarının kişi egemenliğine dayanan ve batılı siyasal modeldeki mutlak monarşiye benzer saltanat veya padişahlık sistemi ile çözülemeyeceği kanaatindeydi. Bunlar parlamentoya dayalı meşrutî bir yönetimi savunuyorlardı. Onlara göre Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ilan edilip, Meclis'e azınlıkların da temsilcileri katılırsa, ayrılıklar giderilir ve bir Osmanlı milleti oluşturulabilirdi. Böylece Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışamayacak, ülke içerisindeki karışıklıklar da önlenmiş olacaktı.

Meşrutiyetin doğuşundaki en önemli etken, Tanzimat ortamında yetişen Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Süavi gibi aydınların başlattıkları Yeni Osmanlılar (Jön Türkler) hareketidir. Bunlar Avrupa'da öğrenim görmüş, oradaki anayasal hareketleri

Parlamentoya dayalı monarşik yönetimlere meşrutî yönetim denir.

incelemiş, aydınlanma felsefecilerinin eserlerini okumuş, devletin geleceğini parlamenter sistemde gören aydınlardı. *Bunlar amaçlarına ulaşmak için Haziran 1865'te Yeni Osmanlılar/Genç Osmanlılar adıyla bir örgüt kurdu [1, 2, 7, 10].*

Meşrutiyet fikirlerinin gelişmesinde ikinci bir etken ise *ülkede sivil siyasi gazetelerin çıkmasıdır. Bu gazetelerde siyasi ve kültürel konularda halkı aydınlatıcı yazıların yazılması, kültürel hayatla birlikte siyasi hayatı da etkilemiş, birçok fikir tartışılmaya ve aydınlar arasında yayılmaya başlamıştı.*

Resim 3. 5. Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in En Ateşli Savunucularından Mithat Paşa

Bu yeni düşünce akımından hoşnut olmayan padişah ve geleneksel yöneticiler, bu akımın savunucularına baskı yapmaya başladılar. Padişah Abdülaziz Dönemi'nde Genç Osmanlılar hareketine karşı artan baskı nedeniyle, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Süavi gibi aydınlar yurt dışına kaçarak çalışmalarını orada sürdürdüler.

Onlara Jön Türkler adını veren Batılı aydınların da destekleriyle yurt içinde ve yurt dışındaki yoğun çalışmaları neticesinde, ordu içinde de taban bulan *Genç Osmanlılar, meşrutî sisteme karşı olan Padişah Abdülaziz'in tahttan indirilerek yerine V. Murat'ın getirilmesini sağladılar. Ancak V. Murat, sağlık durumunun elverişsiz olması sebebiyle saltanatı sadece üç ay kalabildi. Yerine Veliaht II. Abdülhamit getirildi.* II. Abdülhamit tahta geçerken Genç Osmanlılar özellikle de Şura-yı Devlet Reisi olan Mithat Paşa, kendisiyle pazarlık ederek meşrutiyeti ilan edeceği sözünü almayı başardı [1, 2].

II. Abdülhamit, Sadrazamlığa Mithat Paşa'yı getirdi. Mithat Paşa döneminde hazırlanan Kanûn-ı Esâsî (Anayasa) 23 Aralık 1876'da Beyazıt Meydanı'nda devlet adamları, ulema ve halkın huzurunda törenle ilan edildi. Böylece Genç Osmanlılar amaçlarına ulaşmış, *Osmanlı Devleti ise artık anayasalı bir döneme girmiş oldu. Artık devlet anayasadaki ilkelere göre yönetilecekti [2, 12].*

Osmanlı Devleti'nin ilk
Anayasa'sı
23 Aralık 1876
Kanûn-ı Esâsî'dir.

Resim 3. 6. Kanûn-ı Esâsî'nin ilan edildiğine dair Hatt-ı Hümayûn (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.1)

Kanûn-ı Esâsî'ye göre yapılan seçimlerin ardından Meclis-i Umûmi (Meclis-i Âyan+ Meclis-i Mebusan) teşekkül etti ve 20 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda ilk çalışmalarına başladı [5]. Bu sürece paralel olarak Meclis'in aritmetik durumundan dolayı ülke bütünlüğünü zedeleyici bazı tekliflerin gündeme gelmesi gecikmedi ve sert tartışmalar yaşandı. Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) ağır bir mağlubiyetle sonuçlanmasından padişahın sorumlu tutulması padişahı ziyadesiyle rahatsız etti. Bu durumu fırsat olarak değerlendiren padişah, anayasanın kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak **14 Şubat 1878'de Meclis'i süresiz olarak tatil etti** [1, 5, 10]. Böylece Osmanlı Devleti'ndeki bu ilk demokrasi teşebbüsü kesintiye uğramış ve sıkı bir mutlakiyet yönetimi başlamıştır [1].

II. Abdülhamit Dönemi'nde faydalı birçok girişimlerde bulunulmuş, Anayasa dışında bir dizi ıslahat da yapılmıştır. Özellikle eğitim alanında köklü reformlar gerçekleştirilmiştir. *Rüştiye okullarının sayıları çoğaltılarak memleketin her tarafına yayılmıştır. Ayrıca kız öğretmen ve mülkiye mekteplerinin sayıları artırılmış, çeşitli meslek ve sanayi okulları açılmıştır. Bu dönemde haberleşmeye önem verilmiş, telgrafların kullanılması yaygın hâle getirilmiştir. Fakat asıl önemli ve bilinen gelişme demir yollarında olmuş, ülkedeki demir yolu ağı birkaç yüz milden, birkaç bin mile çıkarılmıştır* [2, 1].

Kanûn-ı Esâsî (23 Aralık 1876)

Kanûn-ı Esâsî Genç Osmanlıların baskıları sonucunda ilan edilmiştir.

İlk Türk anayasası olarak kabul edilen Kanûn-ı Esâsî, yukarıda da açıkladığımız gibi Genç Osmanlıların baskıları sonucunda 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir.

Mithat Paşa, anayasal bir düzene geçildiği takdirde Avrupalı devletlerin müdahalelerinin ortadan kalkacağına inanıyordu. Kendisi Kanûn-ı Cedit adıyla bir anayasa taslağı da hazırlamıştı. Ancak II. Abdülhamit bunu kabul etmedi. Fransız Anayasa'sını çevirterek danışmanlarına ve bakanlarına inceletip yeni bir anayasa taslağı hazırlattı [9, 14, 7].

Kanûn-ı Esâsî, Fransız Anayasası'nın bire bir aynısı değildir. Osmanlı devlet sistemine uygun bazı değişiklikler yapılmıştır. Padişah, Said Paşa'nın başkanlığındaki komisyonun hazırladığı anayasanın her maddesi üzerinde bizzat çalışarak ekleme ve çıkarmalar yapmıştır [12].

Bu anayasa, hazırlanış bakımından halkın temsilcilerinden oluşan bir meclisin ürünü olmayıp, tamamen padişahın iradesinden kaynaklandığı için bir ferman anayasası olarak değerlendirilmektedir. Anayasanın hazırlanış gayesi meşruti bir idareyi getirmektir. Ancak padişah bu anayasaya göre hukuken sorumsuz olup, sistemin yürütülmesinde tek yetkili kişiydi. Bu yetki ve iradesi anayasa hükmüydü. Padişahın üstünlüğü anayasanın en önde gelen özelliğidir. Sadrazam, bakanlar ve şeyhülislamın seçilmesi veya azledilmesi padişahın yetkileri arasındaydı. Gerçek egemen güç meclis değil, padişahı.

Böylesine güçlü bir yürütme karşısında 1876 Anayasası, “*Meclis-i Umûmî*” adını alan, biri seçimle diğeri padişahın atamasıyla oluşan iki meclisten meydana gelen zayıf bir parlamento kurmuştur. Parlamentonun yetkileri hayli dardı. Örneğin bir parlamento üyesinin kanun teklifi verebilmesi için, önce padişahın izin alması gerekliydi. Her iki meclisçe kabul edilen tasarılar, padişahın onayı olmadan yürürlüğe giremezdi. Padişah istediği zaman seçimle kurulan meclisi feshedebilme yetkisine sahipti. Bu dönem 23 Temmuz 1908 II. Meşrutiyetin ilanına kadar devam etmiştir [7, 9, 14].

Kanûn-ı Esâsî ile kişi hakları tam bir güvence altına alınmamasına rağmen, kanun önünde eşitlik, eğitim hakkı, mal güvencesi, kişi dokunulmazlığı, işkence yasağı gibi bazı haklar veriliyordu. Yine bu anayasa ile gerçek bir anayasal düzen oluşturulamadı. Ancak demokrasi kültürümüzün gelişmesine katkıda bulunması açısından önemlidir.

İlk Türk anayasası olarak kabul edilen Kanûn-ı Esâsî temel hak ve özgürlükler bakımından zayıf olmasına rağmen, aydınlar tarafından bir özgürlük sembolü olarak görülmüş ve tekrar yürürlüğe konulması için yıllarca mücadele verilmiştir [2, 7, 9, 1].

DÜYÛN-I UMÛMIYE (GENEL BORÇLAR İDARESİ)

Osmanlı Devleti ilk önemli dış borçlanmasını 1854'te Kırım Savaşı sırasında yapmıştır.

Osmanlı Devleti, karşılaştığı malî güçlükleri aşmak için ilk önemli dış borçlanmasını 1854'te Kırım Savaşı sırasında yapmıştır. Önceden gerçekleştirilen iç borçlanmalar, genelde yabancı uyruklu Galata bankerlerinden yapılmıştır.

Savaşın getirmiş olduğu ekonomik açığı kapatabilmek için devletin çıkardığı uzun vadeli borçlanma tahvilleri Londra, Paris, Frankfurt ve Viyana borsalarında satışa çıkarıldı. Elde edilen gelirler, ülkenin kalkınmasına yönelik yatırımlar yerine, tüketim giderlerinin finansmanında kullanılmıştır.

1863 yılında yabancı sermayeli bir Avrupa bankası olan Osmanlı Bankası açıldı. Devlet, iç ve dış borçların ödenmesi, banknot çıkarma ve borç tahvillerinin satışı gibi önemli yetkilerini bu bankaya devretti. Daha sonra bu banka, Galata bankerleri ile birlikte, hükümete yüksek faizlerle borç vermeye de başladı.

1854-1876 yılları arasında devlet sürekli olarak elverişsiz şartlarla borçlanarak bir dış borç batağına saplanmıştı. Osmanlı Devleti'nin 1875 yılına gelindiğinde 200 milyon sterlin dış borcu vardı. Anapara ve faiz ödemeleri yıllık 11 milyon sterlin olmasına karşılık maliyenin bütün gelirleri 18 milyon sterlindi.

Devlet, borçların ödenmesini ne kendi imkânlarıyla ne de yeni borçlarla gerçekleştiremez duruma gelince, 6 Ekim 1875 tarihinde almış olduğu bir kararla dış borçlar üstündeki faiz ve anapara ödemelerini durdurduğunu ilan etti.

6 Ekim 1875 kararnamesi ile iflas resmen ilan edilmişti. Buna göre devlet iç ve dış borçların taksit ve faiz toplamının yarısını beş yıllık süre içinde ödeyecek, diğer yarısı için de on yılda ödemeli %5 faizli tahviller verecekti. Ancak bu ödemeler yapılamadı.

1876 Nisan'ında ödemeler tamamen durdu. Hiç bir borç ödemesini yapamayan Osmanlı Devleti, sonunda alacaklılarla anlaşma yoluna gitti. Hükûmet önce Osmanlı Bankası ve yerli alacaklılarla 10/22 Kasım 1879 tarihleri arası anlaşarak ödemeleri yeniden başlattı. Damga vergisi, alkollü içki, balık avı, tuz, tütün ve ham ipekten alınan vergi gelirlerini 10 yıl boyunca iç borçlar karşılığı olarak alacaklılara bıraktı. Bu anlaşmaya altı kalem gelire dayandığı için Rüsum-u Sitte (altı vergi) anlaşması adı verilmiştir. Ancak alacaklı Avrupa devletleri buna tepki gösterdiler ve bu gelirlerle dış borçların da ödenmesini istediler.

Daha sonra Muharrem Kararnamesi (Hicri takvime göre Muharrem ayında olduğu için) adı verilen bir yönetmelikle, Osmanlı borçları birleştirildi ve 20 Aralık 1881'de "Düyûn-ı Umûmiye" yönetimi denilen bir idare kuruldu [12].

Fotoğraf 3. 7. Düyûn-ı Umûmiye Binası-Bugünkü İstanbul Erkek Lisesi

Düyûn-ı Umûmiye yönetimi 1881 yılından itibaren borçların ödenmesi için devletin mali kaynaklarına el koymuştur.

Bu idare ile 1881 yılından itibaren borçların ödenmesi için imparatorluğun mali kaynaklarına el kondu. “*Düyûn-ı Umûmiye*” yönetiminin kuruluşu, Osmanlı Devleti’nin bütünüyle, yabancı denetimi altına girmesi demektir. Bu idare alacaklılar adına yedi kişilik Düyûn-ı Umûmiye Meclis’i oluşturdu. *Meclis’te bir İngiliz, bir Fransız, bir Alman, bir Avusturya-Macaristan, bir İtalyan, bir Osmanlı delegesi olacak ve bir temsilci de Galata bankerlerini temsil edecekti.* Anlaşmaya göre 191 milyon olan Osmanlı borçları 106 milyon liraya indirildi, kalan bölümünün ödenmesi için yeni bir plan yapıldı. Osmanlı maliyesinin; damga vergisi, alkollü içki, balık avı, tuz, tütün tekellerinden ve ipekten alınan öşür ile Doğu Rumeli Vilayeti’nin ödediği yıllık vergi gibi kaynakların tüm geliri iç ve dış borçlara ayrıldı. Bu vergileri toplama ve alacaklılara ödeme görevi de yeni kurulan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’ne verildi.

Osmanlı Devleti borcun tamamının ödenmesine kadar gelirlerinin bir bölümünden vazgeçti. *Türk milleti Osmanlı Devleti’nin Kırım Savaşı’nda ilk defa aldığı borçlardan ancak 100 yıl sonra (son taksit 25 Mayıs 1954’te ödendi) kurtulabildi* [12].

Örnek

- Osmanlı Devleti’nde gayrimüslim teba Avrupa’da ilk modern matbaanın icadından kısa bir süre sonra İstanbul’da yeni usullerle matbaayı kurarak basım-yayım faaliyetlerine başlamışlardı.

Bireysel Etkinlik

- Müslümanlar arasında matbaanın kullanımı neden birkaç asır sonra başlamıştır. Bu konuda araştırma yapınız
- Osmanlı Devleti'nde modern usullerle yayımlanan ilk eserler hakkında bir çalışma yapınız
- III. Selim ve II. Mahmut zamanlarında gerçekleştirilen yenilikleri karşılaştırınız
- Tanzimat Dönemi yeniliklerinin Osmanlı toplumu üzerine etkilerini konu alan bir makale yazmaya çalışınız

Özet

• OSMANLI DEVLETİ'Nİ KURTARMA ÇABALARI

- Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren duraklama, XVIII. yüzyıldan itibaren de gerileme dönemlerine girmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bariz bir şekilde ortaya çıkan gerilemenin sebeplerini araştıran o dönemin fikir ve devlet adamları, alınması gereken tedbirler konusunda çeşitli raporlar hazırlamışlar ve ilgili yerlere sunmuşlardı. Ancak Batı'daki gelişmelerin özünü yeterince kavrayamamışlardı.

• TANZİMAT'TAN ÖNCE YAPILAN ISLAHATLAR (REFORMLAR) LALE DEVRİ (1718–1730)

- Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma yönünde ilk adımların atıldığı Lale Devri, adını dönemin yaşam biçimini simgeleyen lale çiçeğinden almıştır. Lale Devri'ne damgasını vuran kişi ise Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır. Bu dönem Batılı anlamda ıslahat hareketlerinin başlangıcı olarak kabul edilir.

• III. Selim Dönemi (1789–1807)

- Osmanlı Devleti'nde değişim ve yenileşmenin önemli bir zaman dilimini kapsayan III. Selim Dönemi, Lale Devri'nde baş gösteren Batılılaşma hareketinin ciddi bir aşamasıdır. Bu dönemde ıslahatlar belli bir canlılık ve yoğunluğa kavuşmuştur.

• II. Mahmut Dönemi (1808–1839)

- Bu dönemde yapılan köklü askerî reformların yanı sıra, Batı'dan kurum ve kuralların da alınmaya başlandığı görülür. Bu dönemde devletin iki önemli sorunu vardı: Birincisi; merkezde tam bir anarşi unsuru hâline gelen yeniçerilerin bir düzene sokulmaları, diğeri ise zayıflayan merkezî otoriteyi güçlendirmek. Bunun için 15 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri ocağı kaldırıldı

• ŞARK MESELESİ (DOĞU SORUNU)

- Şark Meselesi; Avrupa devletlerinin kendi çıkarları doğrultusunda Orta Doğu olayları için kullandıkları politik bir deyimdir. Şark Meselesi (Doğu Sorunu) tabiri Türklerle Batılı devletlerin mücadelesinde, çoğu zaman Batılı devletlerin gizli amaçlarının adı olmuştur.

• TANZİMAT DÖNEMİ ISLAHAT HAREKETLERİ VE BAZI ÖNEMLİ GELİŞMELER (3 KASIM 1839 - 23 ARALIK 1876)

- Tanzimat Dönemi, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Tanzimat-ı Hayriyye adıyla da anılan bu dönem, Türk yenileşme tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin, Orta Çağ'a ait bir devlet yapısından, hukuki manada yeni ve çağdaş bir devlet yapısına doğru ilk adımını attığı görülmektedir. Bu amaçla devletin siyasi, sosyal, askerî ve kültürel alanlarda kötü gidişatını önlemek için daha geniş reformlar yapılmıştır.

• Kırım Savaşı ve Paris Kongresi (1856)

- Kırım Savaşı, Rusya'nın geleneksel sıcak denizlere inme siyasetini gerçekleştirmek üzere harekete geçmesiyle başlamıştır. Ancak Rusya'nın yarattığı tehlike diğer Avrupalı büyük devletlerin de çıkarlarına dokunduğundan, bu devletler Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Rusya'ya karşı birlikte hareket etmişlerdir. Yapılan savaşta Rusya yenilmiş ve sonuçta 1856 Paris Antlaşması imzalanmıştır.

Özet (devamı)

- **Islahat Fermanı (18 Şubat 1856)**
- Tanzimat Fermanı ile azınlıklara tanınan hakları yetersiz ve verilen sözlerin de gerçekleşmemiş olduğunu iddia eden Batılı devletler, 1856 tarihli Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın müdahalelerine karşı korumanın bedeli ve Avrupa devletleri topluluğuna kabulün ön şartı olarak, yeni bazı isteklerde bulunmuşlardır. İngiltere, Fransa ve Avusturya kendi aralarında çeşitli görüşmeler yaparak bazı kararlar almıştı. Bu kararların başında Islahat Fermanı'nın ilanı gelmekteydi.
- **I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (23 ARALIK 1876-23 TEMMUZ 1908)**
- Devleti kurtarmak için Tanzimat Dönemi'nde çok önemli reformlar yapıldı. Ancak bu reformlar da beklentileri karşılamadı. Yeni yetişen kuşak, ülke sorunlarının kişi egemenliğine dayanan mutlak monarşi ile çözülemeyeceği kanaatindeydi. Bunlar parlamentoya dayalı meşruti bir yönetimi savunuyorlardı. Onlara göre Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ilan edilip, Meclis'e azınlıkların temsilcileri katılırsa, ayrılıklar giderilir ve bir Osmanlı milleti oluşturulabilirdi. Böylece Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışamayacak, ülke içerisindeki karışıklıklar da önlenmiş olacaktı.
- **Kanûn-ı Esâsî**
- İlk Türk anayasası olarak kabul edilen Kanûn-ı Esâsî, Osmanlı aydınlarının baskıları sonucunda 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir. Mithat Paşa, anayasal bir düzene geçildiği takdirde Avrupalı devletlerin müdahalelerinin ortadan kalkacağına inanıyordu. Kendisi Kanûn-ı Cedit adıyla bir anayasa taslağı da hazırlamıştı. Ancak II. Abdülhamit bunu kabul etmedi. Fransız Anayasası'nı çevirterek danışmanlarına ve bakanlarına inceletip yeni bir anayasa taslağı hazırlattı.
- Bu anayasa, hazırlanış bakımından halkın temsilcilerinden oluşan bir meclisin ürünü olmayıp, tamamen padişahın iradesinden kaynaklandığı için bir ferman anayasası olarak değerlendirilmektedir.
- **Düyûn-ı Umûmiye (Genel Borçlar İdaresi)**
- 1854-1876 yılları arasında devlet sürekli olarak elverişsiz şartlarla borçlanarak bir dış borç batağına saplanmıştı. Osmanlı Devleti'nin 1875 yılına gelindiğinde 200 milyon sterlin dış borcu vardı.
- Muharrem Kararnamesi adı verilen bir yönetmelikle, Osmanlı borçları birleştirildi ve 20 Aralık 1881'de "Düyûn-ı Umûmiye " yönetimi denilen bir idare kuruldu.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Osmanlı Devleti'nde matbaa müslümanlarca ilk defa hangi dönemde kullanılmıştır?
  - a) Tanzimat Dönemi
  - b) I. Meşrutiyet Dönemi
  - c) Lale Devri
  - d) Nizam-ı Cedit Dönemi
  - e) II. Mahmut Dönemi
2. Yurt dışında daimî elçilikler ilk defa hangi Osmanlı padişahı döneminde açılmıştır?
  - a) I. Ahmet
  - b) II. Mahmut
  - c) Abdülmecit
  - d) III. Selim
  - e) Abdülaziz
3. Âyanlarla "Sened-i İttifak" adı verilen sözleşmeyi imzalayan Osmanlı padişahı aşağıdakilerden hangisidir?
  - a) III. Selim
  - b) II. Abdülhamit
  - c) II. Mahmut
  - d) Abdülmecit
  - e) Abdülaziz
4. Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil siyasi gazetelerin çıkmasına ilk defa hangi dönemde izin verilmiştir?
  - a) I. Meşrutiyet Dönemi
  - b) Nizam-ı Cedit Dönemi
  - c) II. Mahmut Dönemi
  - d) Tanzimat Dönemi
  - e) II. Meşrutiyet Dönemi

5. Aşağıdakilerden hangisi, Osmanlı vatandaşlarından sadece gayrimüslim olanlara yönelik hukuki haklar getirmiştir?
- a) Tanzimat Fermanı
  - b) Islahat Fermanı
  - c) I. Meşrutiyet
  - d) II. Meşrutiyet
  - e) Kanûn-ı Esâsî

6. I. Bu dönemin ünlü Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır.
II. İlk defa yurt dışına elçiler gönderilmiştir.
III. Patrona Halil İsyanı ile sona ermiştir.

Osmanlı Devleti'nde Lale Devri (1718-1730) ile ilgili olarak yukarıdaki bilgilerden hangisi ya da hangileri doğrudur?

- a) Yalnız II
- b) Yalnız I
- c) Yalnız III
- d) I ve III
- e) I, II ve III

I. Tanzimat Fermanı

II. Islahat Fermanı

III. Duyun-ı Umumiye'nin kuruluşu

7. Osmanlı Devleti yukarıdaki gelişmelerden hangisi ya da hangileriyle dağılma sürecini engellemeye çalışmıştır?
- a) Yalnız I
  - b) Yalnız II
  - c) Yalnız III
  - d) I ve II
  - e) I ve III

8. I. Nizam-ı Cedit Ordusu'nun kurulması
II. Daimi elçiliklerin açılması
III. Kara Mühendishanesi'nin kurulması
Yukarıdaki yenilikler hangi Osmanlı padişahı döneminde yapılmıştır?
a) III. Ahmet
b) III. Selim
c) Abdülmecit
d) I. Mahmut
e) Genç Osman
9. I. Meşrutiyet döneminin sona ermesine neden olan olay aşağıdakilerden hangisidir?
a) Türk-Yunan Savaşı
b) 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı
c) Kırım Savaşı
d) Tanzimat Fermanı
e) Mehmet Ali Paşa İsyanı
10. Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde gerçekleşen olaylardan hangisinde Batılı devletlerin etkisi yoktur?
a) Gülhane Hatt-ı Hümayunu
b) Tanzimat Fermanı
c) Islahat Fermanı
d) I. Meşrutiyetin ilanı
e) Sened-i İttifak

Cevap Anahtarı

1.c, 2.d, 3.c, 4.d, 5.b, 6.e, 7.d, 8.b, 9.b,10. e

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- [1] Akşin, S. (1988). "Siyasal Tarih" Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti (1600-1908), (Cilt 5) İstanbul.
- [2] Lewis, B. (2004). Modern Türkiye'nin Doğuşu. Ankara.
- [3] Tanilli S. (2007). Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Aydınlanma ve Devrim (Cilt 4). İstanbul.
- [4] Afyoncu, E. (2005). Sorularla Osmanlı İmparatorluğu, (Cilt 4). İstanbul.
- [5] Afyoncu E. (2004). Sorularla Osmanlı İmparatorluğu, (Cilt 2). İstanbul.
- [6] Karal, E. Z. (1970). Osmanlı Tarihi, (Cilt 5). Ankara: TTK.
- [7] Berkes N. (1973). Türkiyede Çağdaşlaşma. Ankara.
- [8] Unat F.R. (1968). Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri. Ankara.
- [9] Abadan Y., Savcı B. (1959). Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış. Ankara.
- [10] Kılıçkaya, M. D. (Ed.), (2006). Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. Ankara.
- [11] Kubalı, H. N. (1973). Türk Devrim Tarihi Dersleri. İstanbul.
- [12] Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 1, 3). (1985). İstanbul.
- [13] İslam Ansiklopedisi (Cilt 21). (2000). İstanbul.
- [14] Kili S. (1982). Türk Anayasaları. İstanbul.
- [15] Yeniçeri, Ö. (2002). Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması.
- [16] Turhan, M. (1987). Kültür Değişimleri. İstanbul.